

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v105.2025.14>*О. В. Калінніков***СПЕЦІАЛЬНЕ СУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Постановка проблеми. З метою притягнення до кримінальної відповідальності кожної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, в тому числі, тієї, яка переходить від органів досудового розслідування та суду, у кримінальному процесуальному законодавстві України було запроваджено порядок кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*), який складається з спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження. Вирок за відсутності обвинуваченого за результатами судового провадження може бути винесений лише у порядку спеціального судового провадження, однак практичне правозастосування цього інституту свідчить про наявність проблем, а тому вкрай важливим та актуальним є подальший науковий аналіз для визначення шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання спеціального судового провадження, як складової кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*) досліджували, зокрема, наступні вітчизняні науковці: Ю.П. Аленін, І.В. Басиста, О.В. Баулін, О.І. Верещак, Г.П. Власова, В.І. Галаган, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, О.М. Дроздов, О.В. Захарченко, Т.Г. Ільєва, І.З. Калька, Р.Л. Кислюк, В.М. Кіяниця, М.П. Климчук, Д.В. Коперсак, С.І. Кравченко, О.В. Кубарева, О.П. Кучинська, О.В. Лазукова, М.І. Луцюк, М.В. Мазур, О.В. Мазур, О.В. Маленко, В.Т. Маляренко, В.І. Маринів, Г.В. Матвієвська, О.О. Нагорнюк-Данилюк, О.І. Назарук, М.Я. Никоненко, І.В. Обороньова, В.В. Онопенко, Р.Г. Песцов, Є.М. Пеліхос, Д.П. Письменний, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, В.В. Рец, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.Ю. Татаров, А.С. Трекке, В.М. Трофименко, Л.Д. Удалова, Ж.В. Удовенко, Т.Г. Фоміна, Н.П. Черняк, І.В. Черниченко, С.С. Чернявський, С.Л. Шаренко, А.В. Шевчишен, О.Г. Шило, Д.М. Шишман, Д.О. Шумейко, О.Г. Яновська та інші.

Водночас, динамічна зміна правового регулювання кримінального провадження *in absentia* та проблеми у правозастосуванні зумовлюють подальше наукове дослідження наведеної тематики.

Метою статті є дослідження спеціального судового провадження з точки зору такої філософської категорії, як праксеологія.

Виклад основного матеріалу. Порядок спеціального судового провадження *in absentia* визначений, в тому числі, ч. 2 ст. 314, ч.ч. 3, 4 ст. 323, ч. 5 ст. 374 КПК України.

При цьому, вказані норми не передбачають механізму реалізації безпосередньо самим обвинуваченим своїх прав, в тому числі, давати пояснення з приводу обвинувачення, приймати участь у дослідженні доказів і допиті свідка, а також права на участь у судових дебатах, які передбачені як конституційними приписами так і міжнародними стандартами.

Приписи ч. 3 ст. 323 КПК України встановлюють, що спеціальне судове провадження у кримінальному провадженні щодо злочинів, визначених у ч. 2 ст. 297¹ КПК України здійснюються стосовно:

1) відсутнього повнолітнього обвинуваченого, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений в міжнародний розшук;

2) обвинуваченого, щодо якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся [1].

Слід погодитися з позицією О.М. Дроздова, який вважає, що спеціальне судове провадження можливе лише при вичерпанні всіх процесуальних можливостей участі обвинуваченого у кримінальному провадженні, у т. ч. і за допомогою механізмів міжнародного співробітництва [2, с. 99], оскільки, забезпечення присутності обвинуваченого у судовому провадженні відповідає завданням кримінального провадження і законним інтересам безпосередньо самого обвинуваченого.

Суд розглядає питання щодо здійснення спеціального судового провадження на підставі клопотання прокурора (вимоги до якого, на відміну від клопотання про спеціальне досудове провадження, не визначені), до якого в обов'язковому порядку додаються матеріали, які підтверджують, що обвинувачений знав або повинен був знати про розпочате щодо нього кримінальне провадження.

Імперативною вимогою здійснення спеціального судового провадження є обов'язкова участь захисника.

Аналіз вищевказаних правових норм свідчить про те, що вони містяться у різних статтях КПК України та не регулюють всі питання, які виникають під час судового провадження за відсутності обвинуваченого, що засвідчує про необхідність запровадження у КПК України окремого розділу, норми якого будуть визначати особливості спеціального судового провадження.

Термін «праксеологія» (від грец. *πράξις* – «дія, діяльність» + *λογία* – «мова, вчення») вперше використав Альфред Еспінас в 1890 році [3].

Основними категоріями праксеології є «ефективність», «оптимальність» і «раціональність». Її тезаурус становлять також поняття «мета», «план», «засіб», «метод», «результат», «якість діяльності», «раціональність», «дієвість», «продуктивність» [4, с. 69].

В подальшому праксеологію в контексті економічної проблематики досліджував Ludwig von Mises в своїй науковій праці «Human Action: A Treatise on Economics» [5].

При цьому, вагомий внесок у дослідження праксеології вніс Тадеуш Котарбінський у своїй роботі «*Hasło dobrej roboty*» [6].

Сливка С.С. зазначає, що праксеологія (вчення про діяння) у філософії права займається вивченням, дослідженням природних та надприродних законів по частинах для вибору дії, аналізу вчинків, застереження від неприродної поведінки та прийняття природно-справедливого рішення. Практика права відображає практичний бік втілення нормування поведінки людини, його проектування.

Практичність права – це власне його реалізація, яка забезпечується правомірною поведінкою [7, с. 58; 8].

В.М. Брижко вважає праксеологію розділом філософії, в якому досліджуються умови, засоби і принципи ефективної та якісної людської діяльності в реалізації цінностей реального життя. Даний науковець розуміє юридичну праксеологію як науковий напрям про дослідження правових явищ щодо розумової та фізичної діяльності людини з метою забезпечення нормування поведінки людей [9, с. 33].

Бандура О.О. визначає праксеологію права як складник філософської праксеології, яка діалектично пов'язана з іншими субдисциплінами філософії права – правовими гносеологією, аксіологією, антропологією та онтологією, є органічною складовою філософії права як єдиної діалектичної системи [10, с. 45, 50].

Основними принципами праксеології визнано ефективність, корисність, раціональність. Синонімічно розвинувши їх, можна доповнити цей перелік такими поняттями, як результативність, доцільність, практичність та ін. [11].

Праксеологічні принципи формують праксеологічний погляд як методологічний інструмент, орієнтований на реалізацію дій, спрямованих на вирішення нагальних проблем у найбільш ефективний спосіб у різних сферах суспільних відносин [12].

З огляду на розуміння праксеології, порядок спеціального судового провадження розглядається як праксеологічна діяльність наступних суб'єктів:

1) прокурора, який готує клопотанням і подає його до суду, а також приймає участь в судовому розгляді;

2) захисника, якій здійснює захист обвинуваченого під час вирішення питання щодо спеціального судового провадження та в подальшому в залежності від результатів розгляду клопотання;

3) суду, який за результатами розгляду клопотання прокурора про спеціальне судове провадження ухвалює відповідне судове рішення, та при його задоволенні здійснює подальший судовий розгляд у порядку спеціального судового провадження.

Суд за результатами розгляду клопотання прокурора про спеціальне судове провадження постановляє такі ухвали: 1) про задоволення клопотання прокурора та здійснення спеціального судового провадження; 2) про відмову у задоволенні клопотання про здійснення спеціального судового провадження та зупинення судового провадження.

Практика застосування судами правових норм стосовно розгляду клопотання про спеціальне судове провадження виходить з того, що кримінальним процесуальним законодавством України встановлено вичерпний перелік правових підстав, за сукупністю яких можливе здійснення спеціального судового провадження, а саме:

– особі, щодо якої ставиться питання про здійснення спеціального судового провадження, повинно бути висунуто обвинувачення у вчиненні певних видів злочинів;

– обвинувачений має бути оголошеним у міжнародний розшук та/або переховуватися на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної

Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності або уповноваженим органом повинно бути прийнято рішення про передачу обвинуваченого для обміну як військовополоненого, за умови, що такий обмін відбувся;

– підтвердження того факту, що обвинувачений знає або повинен знати про розпочате кримінальне провадження [13, 14].

Відмова суду у задоволенні клопотання прокурора про спеціальне судове провадження свідчить про неможливість подальшого розгляду судом обвинувального акту за відсутності обвинуваченого і призводить до оголошення розшуку обвинуваченого та зупинення судового провадження до його розшуку на підставі ч. 1 ст. 335 КПК України.

Вивчення практики щодо відмови в задоволенні клопотання про спеціальне судове провадження свідчить, що основними підставами відмови є не доведення прокурором того, що обвинувачений переховується на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором та обізнаності про розпочате відносно нього кримінальне провадження [15, 16].

Відтак, прокурор при підготовці клопотання про спеціальне судове провадження повинен приділяти особливу увагу доведенню вказаних обставин.

Рогатюк І.В. зазначає, що згідно з праксеологічними канонами діяльності, прокурор, для отримання позитивного результату детально готується до відстоювання своєї позиції при розгляді клопотання. За потреби до клопотання додаються документи, які, на думку прокурора, підтверджують обставини, викладені у клопотанні [17, с. 404].

На переконання Шумейко Д.О. документами, які підтверджують обізнаність обвинуваченого про кримінальне провадження, можуть бути: заява про допуск захисника до участі у кримінальному провадженні й інші документи, що підтверджують спілкування підозрюваного, обвинуваченого із захисником, слідчим прокурором, показання осіб, які контактують з обвинуваченим щодо кримінального провадження. Відомі також випадки, коли обвинувачений у соціальних мережах заявляє про незаконне переслідування, тиск та погрози з боку уповноважених органів, що здійснюють кримінальне провадження, публікує процесуальні документи. Ці дії підлягають фіксуванню та можуть бути взяті до уваги судом під час з'ясування факту обізнаності обвинуваченого. Докази щодо обізнаності обвинуваченого мають відповідати вимогам ст. 84 КПК України [18, с. 166].

Оскільки, обвинувачений фактично може реалізовувати свої права лише за допомогою захисника, роль захисника під час спеціального судового провадження є дуже важливою, що впливає на справедливість всього судового провадження, а також безпосередньо на судові рішення.

На переконання Верховного Суду пасивна участь захисника у кримінальному провадженні за процедурою «in absentia» є істотним порушенням кримінального процесуального закону, порушенням права на захист, що перешкоджає суду ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення. Пасивною участю захисника, зокрема, може вважатися незаявлення ним жодних заяв чи клопотань, спрямо-

ваних на захист обвинуваченого, згода з усіма клопотаннями сторони обвинувачення, відсутність інформації про зустрічі з обвинуваченим, неузгодження з ним лінії захисту від обвинувачення [19].

В іншій справі Верховний Суд на підставі дослідження звукозапису судових засідань дійшов висновку, що захисник лише формально був присутній в судових засіданнях. Він не заявляв жодних заяв чи клопотань направлених на захист обвинуваченого, погоджувався зі всіма клопотаннями сторони обвинувачення, у зв'язку з чим судовий розгляд був неповним, однобічним та упередженим, що призвело до порушення принципу змагальності. Незважаючи на неналежне повідомлення підзахисного про дату та час судових засідань, захисник не заперечував проти здійснення спеціального судового провадження. Крім того, захисник не зустрічався із обвинуваченим протягом досудового слідства та судового розгляду справи, не узгоджував з ним лінію захисту від обвинувачення, не вживав жодних заходів, направлених на захист обвинуваченого, не заявляв жодного клопотання під час досудового та судового слідства, фактично не здійснював захист від обвинувачення за вчинення, в тому числі і особливо тяжкого злочину. Наведене є істотним порушенням кримінального процесуального закону, порушенням права на захист, що перешкодило суду ухвалити законне і обґрунтоване судові рішення [20].

Під час спеціального судового провадження КПК України встановлює презумпцію обізнаності обвинуваченого зі змістом повісток про виклик з моменту її опублікування у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті суду (ч. 3 ст. 323 КПК України) [1].

Єдиною підставою припинення режиму спеціального судового провадження та проведення подальшого судового розгляду за загальними правилами є явка обвинуваченого або доставка його до суду, водночас суд за клопотанням сторони захисту повторно досліджує окремі докази, які досліджувалися за відсутності обвинуваченого (ч. 4 ст. 323 КПК України) [1].

Праксеологічна діяльність прокурора, захисника та суду щодо спеціального судового провадження може бути систематизована та згрупована на такі етапи:

1) складання та подання прокурором клопотання про спеціальне судові провадження;

2) розгляд судом клопотання про спеціальне судові провадження за участі прокурора та захисника;

3) ухвалення судового рішення за результатами розгляду клопотання: а) задоволення клопотання та здійснення спеціального судового провадження, б) відмова у задоволенні клопотання – оголошення розшуку обвинуваченого та зупинення судового провадження до розшуку обвинуваченого;

4) здійснення судом спеціального судового провадження з урахуванням встановлених особливостей;

5) проведення судом подальшого судового розгляду за загальними правилами при явці обвинуваченого або доставки його до суду;

6) ухвалення судом вироку за результатами спеціального судового провадження.

Висновки. У сфері кримінального процесуального законодавства праксеологія спрямована на дослідження практичної реалізації правових норм у кримінальному провадженні відповідними суб'єктами.

Порядок спеціального судового провадження розглядається як праксеологічна діяльність наступних суб'єктів: суду, прокурора, захисника. Водночас, внаслідок теперішнього правового регулювання обвинувачений фактично позбавлений можливості приймати особисту участь у спеціальному судовому провадженні.

Аналіз правового регулювання спеціального судового провадження свідчить про те, що відповідні правові норми містяться у різних статтях КПК України, що негативно впливає на їх правозастосування та потребує запровадження у КПК України окремого розділу, норми якого будуть визначати особливості спеціального судового провадження.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Дроздов О.М. Наукові підходи щодо перспектив перегляду у екстраординарних судових провадженнях окремих судових рішень, ухвалених у заочному кримінальному провадженні. *Форум права* №1 2015. С. 92–103 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_17.pdf.
3. Вільна енциклопедія Вікіпедія. Прakseологія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F>
4. Малихін А. Сутність і принципи праксеологічного підходу в методичній підготовці майбутнього вчителя технологій. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: педагогіка, (3), 68–73. URL: <http://nzp.tnpu.edu.ua/article/view/63766>
5. LUDWIG VON MISES. Human Action: A Treatise on Economics. LUDWIG VON MISES INSTITUTE AUBURN, ALABA, 1998. 952 p. URL: https://cdn.mises.org/Human%20Action_3.pdf
6. Т. Kotarbi ski: Has o dobrej roboty. Wiedza Powszechna, 1984, s. 234.
7. С. С. Сливка. Проблеми реалізації онтологічно-правових догматів. С. 56–63. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2135/vnulpurn201480113.pdf>
8. Сливка С.С. *Філософія права*: навч. посіб. / С. С. Сливка. К., 2012.
9. Брижко В.М. *Філософія права*: праксеологія в сфері інформаційного права. Інформація і право № 3(30) (2019). С. 28–34. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.3\(30\).194777](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.3(30).194777)
10. Бандура О.О. Практика права як складова філософської праксеології (загальні аспекти). *Філософські та методологічні проблеми права* том 19 №1 (2020). С. 44–52. DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901.44>
11. Балинська О.М. Практика філософії правових знаків. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ* № 4 2012. С. 469–479
12. Семіног С.В. Практика філософії правових знаків на правовий механізм компенсації за пошкоджене або знищене майно внаслідок збройної агресії рф: частина перша. *Київський часопис права*, (3), 115–121. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.16>
13. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 15.10.2024 у справі 991/7765/24. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122461466>
14. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 22.11.2024 у справі № 991/6811/24. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123300896>
15. Ухвала Машівського районного суду Полтавської області від 14.01.2024 у справі 948/939/23. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116357540>
16. Ухвала Заводського районного суду м. Запоріжжя від 05.06.2024 у справі № 332/3678/23. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119521908>

17. Рогатюк І.В. Теоретичні, правові та праксеологічні основи кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому розслідуванні. дис. док. юр. наук. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. С. 604.

18. Шумейко Д.О. Клопотання про здійснення спеціального судового провадження та його розгляд. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. № 1 (67). Том. 2. С. 161–168.

19. Постанова Верховного Суду від 13.06.2019 у справі № 607/9498/16-к (провадження № 51-2422км18). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82492181>

20. Постанова Верховного Суду від 13.06.2019 у справі №607/9498/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82492181>

Анотація

Калінніков О. В. Спеціальне судове провадження: праксеологічний аспект. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню спеціального судового провадження в аспекті праксеології. Порядок спеціального судового розглядається як праксеологічна діяльність наступних суб'єктів: 1) прокурора, який готує клопотанням і подає його до суду, а також приймає участь в судовому розгляді; 2) захисника, який здійснює захист обвинуваченого під час вирішення питання щодо спеціального судового провадження та в подальшому в залежності від результатів розгляду клопотання; 3) суду, який за результатами розгляду клопотання прокурора про спеціальне судове провадження ухвалює відповідне судове рішення, та при його задоволенні здійснює подальший судовий розгляд у порядку спеціального судового провадження. Теперішнє кримінальне процесуальне законодавство України в частині правового регулювання спеціального судового провадження фактично позбавляє обвинуваченого можливості особисто приймати участь у спеціальному судовому провадженні та особисто реалізовувати свої процесуальні права. Практичне значення діяльності вказаних суб'єктів у спеціальному судовому провадженні є важливою і важливою для досягнення принципу невідворотності покарання, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з дотриманням прав і законних інтересів всіх учасників кримінального провадження. Досліджувана праксеологічна діяльність суб'єктів у спеціальному судовому провадженні складається з наступних етапів: 1) складання та подання прокурором клопотання про спеціальне судове провадження; 2) розгляд судом клопотання про спеціальне судове провадження за участі прокурора та захисника; 3) ухвалення судового рішення за результатами розгляду клопотання; 4) здійснення судом спеціального судового провадження; 5) проведення судом подальшого судового розгляду за загальними правилами при явці обвинуваченого або доставки його до суду; 6) ухвалення судом вироку за результатами спеціального судового провадження. За результатами проведеного дослідження автор дійшов висновки, що правові норми стосовно спеціального судового провадження містяться у різних статтях КПК України, що негативно впливає на їх правозастосування, а тому існує нагальна потреба у запровадженні у КПК України окремого розділу, норми якого будуть визначати особливості спеціального судового провадження.

Ключові слова: in absentia, правова праксеологія, обвинувачений, кримінальне провадження, суд, прокурор, захисник.

Summary

Kalinnikov O. V. Special court proceedings: praxeological aspect. – Article.

The article is devoted to the study of special court proceedings in the aspect of praxeology. The procedure of special court proceedings is considered as a praxeological activity of the following subjects: 1) the prosecutor who prepares the motion and submits it to the court, and also participates in the trial; 2) the defense counsel who defends the accused during the consideration of the issue of special court proceedings and further, depending on the results of the motion consideration; 3) the court which, upon consideration of the prosecutor's motion for special court proceedings, makes the relevant court decision and, if it is satisfied, conducts further trial in the special court proceedings. The current criminal procedural legislation of Ukraine in terms of legal regulation of special court proceedings actually deprives the accused of the opportunity to personally participate in special court proceedings and personally exercise his/her procedural rights. The praxeological activity of these subjects in special court proceedings is important and essential for achieving the principle of inevitability of punishment, ensuring a prompt, complete and impartial investigation with respect for the rights and legitimate interests of all participants to criminal proceedings. The studied praxeological activity of subjects in special court proceedings consists of the following stages: 1) drafting and submission by the prosecutor of a motion for special court proceedings;

2) consideration by the court of the motion for special court proceedings with the participation of the prosecutor and defense counsel; 3) adoption of a court decision based on the results of consideration of the motion; 4) conduct of special court proceedings by the court; 5) further court proceedings by the court under the general rules upon the appearance of the accused or his/her delivery to court; 6) adoption by the court of a verdict based on the results of special court proceedings. Based on the results of the study, the author comes to the conclusion that the legal provisions relating to special court proceedings are contained in various articles of the CPC of Ukraine, and this negatively affects their law enforcement, and therefore there is an urgent need to introduce a separate section in the CPC of Ukraine, the provisions of which will determine the specifics of special court proceedings.

Key words: in absentia, legal praxeology, accused, criminal proceedings, court, prosecutor, defense counsel.